

Юрыдычная клініка*

ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я.Купалы» як інавацыйная форма прававога навучання і аказання прававой дапамогі

Ігар Кузьмініч, кіраўнік юрыдычнай клінікі ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я.Купалы» з 1998–1999 н.г. да 2012–2013 н.г.

Развіццё беларускага грамадства, наданне яму рысаў дынамічнай супольнасці, абраны кірунак на фарманне прававой, дэмакратычнай і сацыяльнай дзяржавы вымагаюць ад дзяржавы новых падыходаў да выбудавання ўзаемаадносінаў паміж грамадзянамі і прававой сістэмай. У сучасных умовах паўстае як мінімум дзве праблемы. Праблема падрыхтоўкі высокакваліфікаваных юрыстаў-практыкаў і стварэнне справядлівай сістэмы разгляду праблем грамадзян. Асабліва гостра гэтае пытанне паўстае ў адносінах да маламаёмасных грамадзян, якія, як правіла, не могуць атрымаць кваліфікаваную прававую дапамогу па фінансавых ці іншых прычынах. Такая сітуацыя фактычна парушае прынцып роўнага доступу да правосуддзя, калі адна частка грамадства здольна атрымаць якасную прававую дапамогу, а другая — не здольна. У дадзеным артыкуле разгледзем асаблівасці Юрыдычнай клінікі і яе сутнасць.

Юрыдычная клініка — гэта даволі новая з'ява ў прававым навучанні як у Беларусі, так і ў свеце. Найбольш пашыраная версія ўзнікнення тэрміну «клініка» — запачынанне яго ў сістэме навучання медыкаў. Традыцыйна клінічная форма навучання выкарыстоўваецца ў асноўным у медыцынскіх вузах. Яна дазваляе навучаць студэнтаў-медыкаў не толькі тэорыі, але і практыцы лячэння. Вядома, што клінікай называецца месца, дзе практыкуючы спецыяліст можа практычна прымяніць свае веды, ці то для лячэння людзей, ці то для правядзення нейкіх даследаванняў, ці то займаючыся практычнай падрыхтоўкай сваіх вучняў. І калі гэтае месца ёсць у медыка, то чаму яго не можа быць у юрыста?

Іншыя аўтары лічаць, што тэрмін «клініка» прыйшоў да нас з англамоўнага асяроддзя, дзе ўспрымаецца некалькі інакш. Гэтыя аўтары мяркуюць, што можна было б падабраць і больш беларусіфікаваную версію, напрыклад «практычны курс» ці «ардынатура», але такія новыя тэрміны не будуць адлюстроўваць сутнасць дадзенай з'явы. Інтэрнацыяналізацыя права і грамадскага жыцця прымушае выкарыстоўваць склаўшуюся ў свеце тэрміналогію. Практыка паказвае, што людзі, якія карыстаюцца гэтым тэрмінам, інакш кажучы, спецыялісты ў дадзенай галіне, хутка да яго прызвычайваюцца і дастаткова аднастайна разумеюць, што ён азначае.

У дадзеным артыкуле пад «**юрыдычнай клінікай права**» мы будзем разумець юрыдычную клініку як **асаблівую форму навучання студэнтаў юрыстаў праз практыку**.

Асноўным спосабам дзейнасці студэнтаў-юрыстаў у юрыдычнай клініцы з'яўляецца вырашэнне сацыяльна значнай праблемы роўнага доступу да правосуддзя праз апасрэдаванае аказанне **юрыдычнай** дапамогі асобным катэгорыям грамадзян. Дадзены спосаб дзейнасці і складае аснову тэрміна **юрыдычная клініка права**.

Тэрмін **права** як прыдамак да юрыдычнай клінікі ўведзены для таго, каб падкрэсліць прававы характар дзейнасці студэнтаў. У дадзенай працы побач з тэрмінамі **юрыдычная клініка права**, мы будзем ужываць тэрміны **юрыдычная клініка, клініка**, кожны раз разумеючы пад імі юрыдычную клініку права.

Юрыдычная клініка як форма прававога навучання студэнтаў-юрыстаў атрымала шырокае распаўсюджанне на тэрыторыі нашай краіны, але суткаецца са шматлікімі праблемамі пад час укаранення ў адукацыйны працэс. Гэта азначае, што дадзенае даследаванне можа прынесці карысць усім вышэйшым навучальным установам, якія маюць практычны досвед укаранення юрыдычных ці навучальных клінік, а таксама дапаможа папулярызаваць дадзеныя формы сярод тых навучальных ці адукацыйных, асветніцкіх устаноў, грамадскіх аб'яднанняў, якія яшчэ не ўвялі іх у сваю дзейнасць, альбо збіраюцца арганізаваць іх.

Росквіт і значнае пашырэнне ідэі юрыдычнага клінічнага навучання пачаўся толькі ў 70–80-я гады XX стогоддзя. Найбольшае распаўсюджанне юрыдычнае клінічнае навучанне атрымала ў ЗША і Вялікабрытаніі, а таксама ў некаторых Заходнеўрапейскіх дзяржавах. Сярод прычын пашырэння ідэі юрыдычнага клінічнага навучання, на нашу думку, увагі заслугоўвае наступная: неабходнасць стварэння роўных умоў для доступу да правосуддзя ўсіх катэгорый грамадства, нават самых бедных, якія ў краінах з ліберальнай рынкавай эканомікай, як правіла, не могуць дазволіць сабе якасную прававую дапамогу з-за высокіх коштаў. Верагодна,

* Афіцыйная назва «Інавацыйны цэнтр юрыдычнай адукацыі юрыдычнага факультэта ўстановы адукацыі ГрДУ імя Я. Купалы» (цэнтр юрыдычнай адукацыі).

вырашыць дадзеную праблему хацелі наступным чынам: з аднаго боку, пры пасярэдніцтве высокакласных універсітэцкіх прафесараў права арганізуецца кансультаванне студэнтамі-юрыстамі, а з другога боку, студэнты-юрысты бясплатна займаюцца кансультаваннем пры ўдзеле дасведчаных юрыстаў. Такая дзейнасць павінна сфармаваць у студэнтаў каштоўнасці, на падставе якіх, выконваючы свае прафесійныя абавязкі, яны будуць памятаць, што абавязаны аказваць якасную дапамогу не толькі за матэрыяльнае ўзнагароджанне, але любому чалавеку незалежна ад яго сацыяльнага ці маёмаснага становішча.

На карысць дадзенай ідэі гаворыць і той факт, што клінікі ў асноўным пашыраліся першапачаткова ў краінах англасаксонскай сістэмы, дзе ўсё прававое навучанне праводзіцца надзвычай практычна, што вынікае з пэўных асаблівасцей прававой сістэмы і ролі, якую ў ёй адыгрываюць працэдэнты. На адной з канферэнцый я пачуў такое меркаванне: прычынай увядзення клінічнага навучання ў адным з універсітэтаў Вялікабрытаніі з'яўлялася неабходнасць стварэння ўмоў для паглыбленага вывучэння тэорыі права. Асноўны ўхіл пад час навучання студэнтаў-юрыстаў у гэтай клініцы рабіўся не на спосаб дзейнасці, а на разгляд тэарэтычных асноў тых рашэнняў, да якіх прыводзіла дзейнасць студэнтаў-юрыстаў у клініцы.

Такім чынам, асноўнай прычынай увядзення і пашырэння клінічнага навучання ў Заходнеўрапейскіх дзяржавах, верагодна, з'яўлялася выкананне юрыдычнай клінікай пэўнай сацыяльнай ролі.

Што тычыцца Беларусі і былых Савецкіх рэспублік, то, у першую чаргу, інавацыйныя формы прававога навучання ўраджаюць магчымасцямі практычнай падрыхтоўкі студэнтаў-юрыстаў. Студэнты ў працэсе навучання атрымліваюць скрайне абмежаванае ўяўленне аб юрыдычнай практыцы, што з'яўляецца вынікам спрошчанага разумення акадэмічных форм прававога навучання, а таксама адсутнасцю кантролю з боку спецыяліста за працэсам праходжання практыкі студэнтам. Юрыдычная клініка дае студэнтам-юрыстам магчымасць пад кантролем спецыяліста ўдзельнічаць у фарманні асабістага практычнага досведу. Іншымі словамі, першае, што ў клініцы выклікае цікавасць выкладчыкаў нашай сістэмы прававога навучання — гэта навучальны кампанент, а не сацыяльны.

Але гэта не азначае, што сацыяльны кампанент адгрывае другасную, дадатковую ролю. Абодва кампаненты істотныя і важныя ў роўнай ступені. Без аднаго кампанента не можа існаваць і другі. Менавіта спалучэнне навучальнага і сацыяльнага кампанентаў стварае асаблівую сувязь паміж тэарэтычнай і практычнай дзейнасцю студэнта-юрыста ў працэсе прававога навучання як шляху фармавання прафесійнай правасвядомасці.

Пашырэнне ідэі клінічнага навучання ў Беларусі пачалося разам з атрыманнем магчымасці свабодна выезджаць у краіны дальняга замежжа. Новыя ідэі прывозілі выкладчыкі і юрысты, што, як правіла, прымалі ўдзел у міжнародных канферэнцыях, стажыроўках ці іншых навукова-адукацыйных мерапрыемствах, арганізаваных за мяжой. Убачыўшы працу дадзеных форм, адчуўшы «на сабе» яе перавагі, выкладчыкі і спецыялісты спрабавалі ўкараніць іх у сістэму прававога навучання ці ў якасці спецыфічных юрыдычных паслуг для грамадзян нашай краіны.

Першай у Беларусі навучальнай клінікай і найста-рэйшай клінікай сярод існаваўшых да 2013 году, з'яўлялася да свайго часовага заняпаду ў 2013 годзе клініка Інавацыйнага цэнтра юрыдычнай адукацыі ўстанова адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я.Купалы».

У 1998–1999 навучальным годзе пры кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права ГрДзУ была арганізавана першая ў Беларусі **навучальная клініка Street Law**. Студэнтам юрыдычнага факультэта было прапанавана прайсці факультатыўны курс па выкладанні прававых дысцыплін інтэрактыўнымі метадамі. Сумесна з Гродзенскім абласным грамадскім аб'яднаннем маладых навукоўцаў «ВІТ» былі распрацаваны навучальныя і працоўныя праграмы для студэнтаў юрфака і школьнікаў 10–11 класаў. На працягу 30 гадзін практычных заняткаў-трэнінгаў студэнтам перадаваліся тэарэтычныя і практычныя веды і навыкі выкладання асноў права пры дапамозе інтэрактыўных метадаў. Шэраг студэнтаў прайшлі стажыроўкі ў Студэнцкіх клініках юрыдычнага факультэта Варшаўскага ўніверсітэта і Санкт-Пецярбургскага інстытута права. На падставе метадык, распрацаваных грамадскім аб'яднаннем «ВІТ», на працягу сакавіка — мая 1999 года студэнтамі пры ўдзеле выкладчыкаў кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права былі праведзены заняткі па канстытуцыйным, грамадскім, адміністратыўным і крымінальным праве. Заняткі па асновах права праводзіліся для школьнікаў 10–11 класаў у сярэдніх школах №14 і №16 г. Гродна.

Па стану на 2014 год, у 11 юрыдычных вышэйшых навучальных установах Беларусі рознай формы ўласнасці дзейнічаюць юрыдычныя і навучальныя клінікі, ці адна з іх.

Што такое клінікі і як яны працуюць, чым адрозніваецца працэс прававога навучання студэнтаў-юрыстаў пры выкарыстанні дадзеных інавацыйных форм прававога навучання ад навучання акадэмічнымі формамі, чым адрозніваецца навучанне ў розных відах клінік, напрыклад юрыдычнай і навучальнай? Менавіта гэтым пытаннем будзе прысвечана наступная частка артыкула.

Клінікі неаднародныя і істотна адрозніваюцца адна ад адной. Некаторыя ўстановы гэтыя адрозненні выдзяляюць нават як асобныя прыметы клінічнага навучання. Разгляд усіх відаў і тыпаў клінік зойме праммерна шмат часу і месца. Гэта прымушае нас спыніцца на разглядзе толькі нейкіх канкрэтных прыкладаў клінік. Не прытэндуючы на ўсеабдымнасць, паспрабуем выдзельць у розных клініках нейкія агульныя рысы і на падставе іх вызначыць агульнае і асаблівае.

Сутнасць прававой клінікі заключаецца ў тым, што студэнт-юрыст, які мае ўжо базавы запас прававых ведаў і прававога досведу, **праходзіць спецыяльны курс прававога навучання** праз ўзаемадзеянне, пад час якога папаўняе свой прафесійны арсенал пэўнымі **спосабамі дзейнасці** па вырашэнні асобных праблем, якія ёсць у грамадстве. Выкарыстоўваючы атрыманыя спосабы дзейнасці, свае прававыя веды, умённы і навыкі, досвед, дапамогу выкладчыкаў права і практыкуючых юрыстаў, падрыхтаваны студэнт **апасрэдавана ўдзельнічае ў вырашэнні праблем грамадства на падставе права і законаў**, існуючых у грамадстве. Мэта клінікі — стварыць умовы для фармавання практычнага прававога досведу ў студэнта-юрыста праз арганізацыю

яго самастойнай сацыяльна-прававой прафесійнай дзейнасці пад кантролем выкладчыка для вырашэння сацыяльна-значных для грамадства праблем. Клініка выконвае дзве асноўныя функцыі: стварае ўмовы для асаблівага практычнага навучання студэнта-юрыста і ўмовы, дзе студэнт-юрыст на падставе сваіх каштоўнасцей, прафесійных ведаў і навыкаў удзельнічае ў вырашэнні сацыяльна-значных праблем грамадства, сацыяльнай групы ці асобы. Такім чынам, абавязкова прысутнічаюць навучальны і сацыяльны кампаненты, якія адначасова звязваюць тэарэтычнае і практычнае навучанне студэнтаў-юрыстаў у працэсе фармавання прыватнаправадасці.

Клініка адначасова з'яўляецца асаблівым спосабам арганізацыі самастойнай працы студэнта-юрыста пад непасрэдным кантролем выкладчыка і іншых студэнтаў-юрыстаў, формай навучання праз практыку і формай праходжання практыкі і атрымання прафесійнага досведу. Клініка — гэта асаблівы тып узаемадзеяння студэнта-юрыста і выкладчыка, у выніку якога студэнт навучаецца праз практыку вырашэння сацыяльна-значных грамадскіх праблем.

Паколькі клініка мае дзве асноўныя сферы дзейнасці — навучальную і сацыяльную, то асаблівасці і адрозненні неабходна шукаць менавіта ў іх.

Першыя пытанні, якія паўстаюць і па-рознаму вырашаюцца практычна кожнай клінікай — **што** вывучаць са студэнтамі-юрыстамі ў клініцы і **як** гэта вывучаць.

Так, асабліва на першым этапе ўкаранення клінічнага навучання, як правіла, асноўны ўхіл робіцца на сацыяльны кампанент — аказанне нейкага роду юрыдычных паслуг сацыяльным групам. Працэс навучання студэнтаў альбо ўвогуле не закранаецца, альбо пачынае разглядацца толькі ў выніку іх сутыкнення з аднароднымі праблемамі, якія відавочна неабходна вытлумачыць усім студэнтам.

Што тычыцца самога працэсу навучання, то тут няма адзінства ў разуменні таго, які змест неабходна перадаваць у кампаненце прававой падрыхтоўкі студэнта-юрыста. Адны канцэнтруюцца на спосабах дзейнасці, неабходных, для таго каб студэнт-юрыст здольны былі аказваць паслугі якасна, другія паглыбляюць агульныя прававыя веды і фармуюць практычныя навыкі па ўсім спектры спецыяльна-прафесійнай ці прафесійнай дзейнасці, трэція канцэнтруюцца на вывучэнні тэарэтычных ведаў, фармуюць практычныя навыкі ў той вузкай галіне (напрыклад кансультаванне насельніцтва, выконванне ролі адваката), на якой спецыялізуецца дадзеная клініка, іншыя канцэнтруюцца на глыбокім вывучэнні заканадаўства нейкай канкрэтнай галіны дзейнасці і г.д.

Істотнай праблемай з'яўляецца пытанне, як, пры дапамозе якіх спосабаў, форм і метадаў рэалізуюць навучальны кампанент у клініках. Дадзеная пытанне становіцца актуальным, паколькі юрысты, як правіла, не маюць спецыяльнай педагагічнай падрыхтоўкі і грунтуюцца на сваім выкладчыцкім досведзе, калі ён ёсць. Выкладчыкі схільны выкарыстоўваць акадэмічныя формы і метады навучання, якія, часцей за ўсё, у дадзенай форме прававога навучання не працуюць ці працуюць не эфектыўна.

Другой групай прыметаў, згодна з якімі можна знайсці адрозненні ў розных клініках — гэта **спосаб**

аказання сацыяльных паслугаў і мэтаявая сацыяльная група, на вырашэнне праблем якой накіравана дзейнасць клінікі. Менавіта ад спецыялізацыі юрыста, яго жыццёвага, выкладчыцкага і практычнага юрыдычнага досведу залежыць выбар спосаба і сацыяльнай групы, з якой працуе клініка. Выбар сферы сацыяльна-практычнай дзейнасці, таксама як і ў першым варыянце арганізацыя прававога навучання, можа быць практычна неабмежаваная. Клінікі займаюцца кансультаваннем, складаннем дакументаў, напісаннем праектаў законаў, разборам розных катэгорый спраў у ігравой форме, аналізам заканадаўства, праз непасрэдную сустрэчу з кліентам ці апасродкавана праз пошту, інтэрнэт і г.д.

Не менш разнастайны ахоп клінік і ў выбары мэтай груп: клінікі працуюць над вырашэннем праблем малазабяспечаных, інвалідаў, адзіночкі маці, зняволеных, мясцовых органаў улады, грамадскіх аб'яднанняў, бежанцаў, замежных грамадзян, асобных рэлігійных ці нацыянальных меншасцей, юрыдычных асобаў і прадпрыемстваў і г.д. Па галіне права могуць мець крмінальную, грамадзянска-прававую, экалагічную, працэсуальную, адміністрацыйную, канстытуцыйную і іншыя спецыялізацыі.

І, нарэшце, трэцяя прымета, якая накладвае асаблівасці на клініку — гэта **форма** існавання клінікі. Клінікі адрозніваюцца арганізацыйнай структурай, якая, як правіла, залежыць ад сферы дзейнасці спецыяліста, што яе засноўвае, ступені ўсведамлення неабходнасці ўкаранення клінікі ў працэс акадэмічнага навучання адміністрацыяй, прыкладаў арганізацыі клінікі, убачаных спецыялістам у іншых навучальных установах. Клінікі могуць быць выдзеленыя ў якасці самастойнай структуры, пры кафедры, пры факультэце, пры ўніверсітэце, пры шэрагу навучальных устаноў, існаваць у якасці грамадскага аб'яднання, у якасці курса, спецкурса ці факультатыва ў праграме прававога навучання ўстановы і г.д.

Можна выдзеліць шэраг прычын, па якіх існуе вялікая колькасць розных відаў клінік. Напрыклад, прычынай шматварыянтнасці клінікі як формы прававога навучання можна назваць навізну формы і несталасць формы. Рознаварыянтнасць існуе як спосаб прыстасавання і вынікае з неапрацаванасці, адсутнасці спецыяльнага тэарэтычнага абгрунтавання. Адсутнасць апісання практыкі і тэарэтычнага абгрунтавання прыводзіць выкладчыкаў да рознай ступені разумення сутнасці клінікі. У выніку звяртаецца большая ўвага на вонкавыя формы ці вонкавыя прыкметы клінікі, чым на сутнасць і перадаваемы змест.

Другой прычынай можна назваць наяўнасць кантролю над працэсам практычнай падрыхтоўкі студэнта-юрыста з боку юрыста ці выкладчыка. Гэта кантралюемасць, апасродкаванасць дзейнасці студэнта, дазваляе яму, пад кантролем, выконваць спецыяльна-прафесійныя функцыі і недапускаць юрыдычных памылак. Але спосабы і формы кантролю могуць быць рознымі. Сферы прафесійнай дзейнасці могуць быць рознымі і г.д.

Трэцяй прычынай з'яўляецца адпаведнасць навучальнай і юрыдычнай клінік патрэбам прафесійнай і спецыяльна-прафесійнай практычнай падрыхтоўкі спецыялістаў у практычна ўсіх сферах спецыялізацыі юрыстаў. Здольнасць дзякуючы такой гнуткасці да трансфармацыі ў галіне падрыхтоўкі фактычна любога

спецыяліста ў галіне юрыспрудэнцыі. Розныя сферы дзейнасці, розныя галіны права, розныя сацыяльныя групы і г.д.

Клінікі адрозніваюцца на падставе рознага разумення навучальнага працэсу, рознага зместу, што перадаецца навучальным працэсам студэнтам-юрыстам рознымі формамі і метадамі навучання; рознымі формамі дзейнасці, скіраванасцю ў сферы сацыяльнай практыкі; рознымі арганізацыйнымі формамі самой клінікі.

Прапануем у залежнасці ад вышэйакрэсленых прыкметаў адрозніваць клінікі па віду, тыпу і спосабу арганізацыі, дзе падзел на розныя віды клінік будзе вынікаць з асаблівасцей арганізацыі працэсу навучання студэнтаў-юрыстаў, падзел на тыпы клінік у залежнасці ад асаблівай сацыяльнай дзейнасці, а па спосабу арганізацыі — у залежнасці ад асаблівасцей структурнага афармлення.

Спецыяльнымі прыкметамі юрыдычнай клінікі з’яўляюцца: наяўнасць рэфлексіі, як аднаго з істотных этапаў навучання і засваення прававой інфармацыі, пад час выкладання прававога матэрыялу асноўны ўхл робіцца на вывучэнне спосабаў дзейнасці, якія неабходны будучы студэнтам-юрыстам пры здзяйсненні сацыяльных функцый. Усё выкладанне праводзіцца пры дапамозе актыўных і інтэрактыўных метадаў, якія, аднак, у дадзенай працы намі не разглядаюцца. Юрыдычная клініка накіравана на аказанне юрыдычнай дапамогі малазабяспечаным катэгорыям грамадзян. Паслугі аказваюцца пры дапамозе арганізацыі непасрэдных сустрэч кліентаў і студэнтаў-юрыстаў у Грамадскай прыёмнай. Юрыдычная клініка існуе ў форме адной са складовых частак Інавацыйнага цэнтра юрыдычнай адукацыі (клінічнага навучання) кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта ГрДУ і выкладаецца на 4-м курсе ў якасці факультатыва.

Мэта юрыдычнай клінікі — стварыць умовы для актыўнага самастойнага вывучэння і засваення прававой інфармацыі і спосабаў дзейнасці ў вызначанай сферы прафесійнай дзейнасці, фармавання стаўленняў пад кантролем выкладчыка накіраваных на развіццё студэнта-юрыста як асобы, яго творчага патэнцыялу, прававога мыслення і сацыяльнай актыўнасці, спецыяльных якасцей неабходных для эфектыўнага выканання асобных прафесійных абавязкаў (прыём, кансультаванне, напісанне дакументаў, камунікацыя, самаадукацыя, задаванне пытанняў і г.д.).

Працэс навучання ў юрыдычнай клініцы складаецца з некалькіх этапаў: **1)** навучальнай часткі (дзе перадаюцца спосабы дзейнасці, прававыя веды і навыкі, неабходныя для дзейнасці студэнтаў-юрыстаў у вырашэнні сацыяльных праблем, на якія накіравана клініка, вучацца прымаць кліентаў, размаўляць з імі, здабываць у іх інфармацыю, самастойна працаваць з дакументамі, пісаць прававыя дакументы, знаёмяцца з абавязковым парадкам працы і кансультавання ў клініцы); **2)** сацыяльнай часткі (дзе параводзіцца дзяжурства ў Грамадскай прыёмнай па прыёму прадстаўнікоў асобных сацыяльных груп па абраных галінах заканадаўства). Прычым працэс прававога навучання ахоплівае два этапы, кожны з якіх адыгрывае асаблівую і важную ролю ў фармаванні элементаў правасвядомасці студэнтаў-юрыстаў.

Першая частка навучання студэнтаў-юрыстаў заключаецца ў арганізацыі спецыяльнага навучання

праз практыку, дзе перадаюцца спосабы дзейнасці, неабходныя пад час прыёму, размовы, падрыхтоўкі да кансультавання, падрыхтоўкі неабходных прававых дакументаў, працы з выкладчыкам-куратарам. Гэтыя спосабы дзеяння ствараюць умовы, у выніку якіх студэнт будзе здольны выкарыстоўваць свае разрозненыя прававыя веды і навыкі, атрыманыя на працягу працэсу навучання па асобных прадметах. Ён як бы лагічна ўвязвае гэтыя прававыя веды праз спробы выкарыстаць іх на практыцы. Падобна да навучальнай клінікі, студэнт-юрыст навучаюцца, атрымліваючы досвед, рэфлексуючы яго, дапаўняючы тэарэтычнай інфармацыяй і выпрабавуючы на практыцы.

Пасля сканчэння курса навучання студэнт-юрыст разбіваецца на пары, усталяваецца графік дзяжурства, робіцца рэклама.

Апасродкаванае кансультаванне адбываецца праз наступныя этапы: **1)** першаснае кансультаванне; **2)** самастойная праца з заканадаўствам і падрыхтоўка пісьмовага варыянта кансультацыі; **3)** праверка пісьмовага варыянта кансультацыі выкладчыкам-куратарам і вызначэнне заўвагаў; **4)** самастойная праца над заўвагамі; **5)** канчатковая праверка пісьмовага варыянта кансультацыі выкладчыкам-куратарам і ўхваленне, **6)** прызначэнне сустрэчы з кліентам, вытлумачэнне сутнасці пастаўленых пытанняў.

Першы этап апасродкаванага кансультавання — гэта першасны прыём кліента. Да студэнта, які дзяжуріць згодна з графікам дзяжурства ў Грамадскай прыёмнай, звяртаецца рэальны кліент. Абавязкам студэнта-юрыста з’яўляецца:

- Правяраць, ці падыходзіць дадзена асоба пад катэгорыю грамадзян, якім пэўная клініка аказвае юрыдычную дапамогу;
- Папярэдзіць кліента, што кансультацыю праводзіць студэнт-юрыст, а ліцэнзаваны юрыст будзе толькі правяраць правільнасць падрыхтаванай пісьмова кансультацыі;
- Папярэдзіць кліента, што студэнт-юрыст не мае права самастойна даваць кансультацыю і адказ на праблему можа быць атрыманы толькі праз некалькі дзён (як правіла, ад трох да сямі дзён у залежнасці ад складанасці справы);
- Папярэдзіць, па якіх пытаннях клініка можа даваць кансультацыі.

На гэтым этапе адбываецца свабодны расказ кліента і яго апытанне па сутнасці справы, удакладненне таго, чаго хоча кліент ад нас (напісаць заяву, атрымаць тлумачэнні, інфармацыю аб спосабах вырашэння канфлікту і інш.).

Мэта першаснага прыёму — акрэсліць праблему прававога характару і высветліць, якую дапамогу кліент хоча атрымаць ад клінікі, што клініка павінна зрабіць, для таго каб дапамагчы яе вырашыць.

Другі этап апасродкаванага кансультавання — самастойная праца з заканадаўствам і падрыхтоўка пісьмовага варыянта кансультацыі. Мэта — даць магчымасць студэнту-юрысту выкарыстаць свой досвед і атрыманыя ў час прававога навучання веды і навыкі для вырашэння канкрэтнай праблемы. Пісьмовы варыянт кансультацыі неабходны, па-першае, для таго каб наву-

чыць структуравачь свае думкі і выкладаць іх на паперы, па-другое, для таго каб мець магчымасць працаваць з матэрыялам выкладчыку-куратару пад час праверкі і, па-трэцяе, для таго каб абараніць студэнта-юрыста. Сам студэнт не можа даваць кансультацый — кансультацыя з’яўляецца апасродкаванай, паколькі фактычна гэта выкладчык-куратар дае яе, а не студэнт.

Трэці этап апасродкаванага кансультавання — гэта праверка пісьмовага варыянта кансультацыі выкладчыкам-куратарам і вызначэнне заўвагаў. Мэта — праверыць, ці носіць праблема юрыдычны характар, ці ўся інфармацыя атрымана студэнтам-юрыстам, для таго каб мець магчымасць прапановаў рашэнне, наколькі правільна прапануецца вырашыць дадзеную праблему на падставе заканадаўства, ці наколькі правільна складзены прававыя дакументы па дадзенай справе. Гэты этап з’яўляецца, на нашу думку, ключавым. У час праверкі пісьмовага адказу выкладчык павінен не проста сказаць што студэнт-юрыст зрабіў правільна, а дзе ў яго памылкі. На гэтым этапе выкладчык павінен стварыць умовы, для таго каб студэнт-юрыст прааналізаваў і ацаніў сваю дзейнасць і атрыманыя вынікі (правёў рэфлексію), самастойна вызначыў становае і тое, што неабходна скарэктаваць ці выправіць. У выніку студэнт павінен прааналізаваць свае адчуванні, спосабы, шляхі мыслення, што прывялі яго да такога рашэння, і канкрэтную паслядоўнасць дзейнасці, якая прывяла яго да атрыманых вынікаў.

Чацвёрты этап апасродкаванага кансультавання — самастойная праца над заўвагамі. Выкладчык-куратар не павінен найпрост падказваць, што трэба зрабіць, як выправіць, лепшым выйсцем было б накіраваць студэнта на самастойнае вырашэнне паўстаўшай праблемы, хаця на практыцы існуе небяспека, што выкладчык-куратар самастойна зробіць ацэнку працы студэнта-юрыста. Мэта — студэнт павінен выправіць недахопы самастойна, грунтоўчыся на тых спосабах дзейнасці, мыслення і ацэнках, якія былі сфармуляваны пад час рэфлексіі з выкладчыкам-куратарам.

Пяты этап апасродкаванага кансультавання — гэта канчатковая праверка пісьмовага варыянта кансультацыі выкладчыкам-куратарам і яго ўхваленне. Мэта — пазбегнуць памылак прававога характару і абараніць студэнта-юрыста.

Шосты этап апасродкаванага кансультавання — прызначэнне сустрэчы з кліентам і вытлумачэнне сутнасці пастаўленых пытанняў. Мэта — растлумачыць прававы матэрыял, які тычыцца пастаўленых пытанняў.

Адзін раз на тыдзень варта рабіць агульны сход усіх студэнтаў-юрыстаў, што займаюцца ў клініцы, і абмяркоўваць справы, якія ў іх у вытворчасці, праблемы і цяжкасці са справамі і з кліентамі, шляхі іх вырашэння. Мэта — навучацца праз абмен досведам і ўзаемадзеянне.

Важным з’яўляецца сумеснае правядзенне святаў і інш., бо ў клінічным навучанні менавіта гэта з’яўляецца адным са стымуляў працы студэнтаў. Акрамя таго, атмасфера, самі адносіны ў клініцы ўплываюць на фармаванне правасвядомасці і прававой культуры.

Для арганізацыі і правядзення, як мінімум, навучальнай часткі, патрэбен выкладчык, які валодае інавацыйнымі формамі і метадамі прававога навучання, без якіх сам працэс прававога навучання можа не атрымацца. Як паказала практыка, адной з прычын згортвання праграм

клінічнага навучання з’яўляецца адсутнасць выкладчыкаў, здольных праводзіць заняткі са студэнтамі-юрыстамі інтэрактыўнымі метадамі. Але для працы ў юрыдычнай клініцы абавязкова патрэбен так званы выкладчык-куратар, якім можа быць толькі **практыкуючы юрыст з ліцэнзіяй** на права аказання юрыдычных паслуг, атрымаўшы спецыяльную **метадычную** падрыхтоўку.

Ідэальным варыянтам было б спалучэнне і выкладчыцкіх, і практычных прафесійных здольнасцей, удзел і ў навучанні, і ў кансультаванні адной асобы. Разам з тым, як правіла, практыкуючы юрысты альбо не маюць ахвоты для навучання студэнтаў, альбо не маюць дастатковых уменняў і навыкаў (не ўмеюць гэтага рабіць увогуле, паколькі з’яўляюцца практыкамі), альбо не маюць часу, бо заняты на асноўнай працы.

У розных клініках набіраюць студэнтаў розных курсаў. Кожная клініка мае на гэта сваё абгрунтаванне. У юрыдычнай клініцы Інавацыйнага цэнтра навучаюцца студэнты-юрысты з чацвёртага курса. Прычына набору студэнтаў дадзенай групы простая. За тры першыя навучальныя гады студэнт-юрыст атрымлівае асноўныя прававыя веды, на чацвёрты і пяты гады адбываецца навучанне па спецыялізацыі. Чацвёрты курс з’яўляецца ідэальным для працы ў клініцы, паколькі не патрабуе правядзення са студэнтамі тэарэтычных заняткаў, акрамя спецыфічных тэм, якія не выкладаліся пад час папярэдняга прававога навучання.

У працэсе навучання студэнтаў-юрыстаў юрыдычнай клініцы, падобна да навучання ў навучальнай клініцы, выкарыстоўваюцца актыўныя і інтэрактыўныя метады прававога навучання, якія базуюцца на практычнай дзейнасці і абмене досведам. Асаблівасцю гэтых метадаў з’яўляецца тое, што пры іх дапамозе найбольш проста арганізоўваць навучанне праз атрыманне досведу і заснаванага на рэфлексіі.

Праблемай таксама, як, дарэчы, і з навучальнай клінікай, з’яўляецца адсутнасць часу, неабходнага для арганізацыі навучання ў клініцы. Інавацыйныя формы адрозніваюцца тым, што навучанне адбываецца не толькі на занятках, але ўвесь час вядзення клінікі і актыўнага ўдзелу ў ім студэнта-юрыста. Навучанне адбываецца і залежыць ад тыпа ўзаемадчынненняў унутры клінікі. Гэта азначае, што праблемным з’яўляецца ўлік часу, патрачанага студэнтам, выкладчыкам і выкладчыкам-куратарам.

Клінічнае навучанне як форма прававога навучання складаецца з двух частак, двух кампанентаў: навучальнага і сацыяльнага. Але на практыцы немагчыма раздзяліць гэтыя дзве часткі. Яны цесна знітаваны між сабой. Падобны падзел магчымы толькі тэарэтычна, для зручнасці ў вывучэнні клінікі як з’явы. Асноўнае, што аб’ядноўвае навучальную і сацыяльную часткі клінікі, — аднолькавы алгарытм падрыхтоўкі студэнтаў-юрыстаў. Складовай і неад’емнай часткай гэтага алгарытма з’яўляецца рэфлексія. Дзякуючы рэфлексіі, адбываецца не проста запамінанне новай прававой інфармацыі, студэнты самі займаюцца канструяваннем прававой інфармацыі, навучанне накіравана на фармаванне адразу элементаў трох бакоў правасвядомасці студэнтаў-юрыстаў, ствараюцца ўмовы для засваення спосабаў мыслення, ацэнкі і дзейнасці.

Сам працэс прававога навучання студэнта-юрыста адбываецца праз аналіз ім свайго мыслення, ацэнкі, дзейнасці, засваенне спосабаў мыслення, ацэнкі і

дзейнасці прыдатных да вырашэння сацыяльных праблем. Пад час навучальнага кампанента студэнт атрымлівае навыкі і спосабы дзейнасці для вырашэння сацыяльных праблем, але гэта робіцца праз практычнае сутыкненне з самой сацыяльнай праблемай, што патрабуе вырашэння, вывучэннем яе сутнасці, асаблівасцей сацыяльнай групы, з якой дзевяццацца працаваць. Навыкі і спосабы дзейнасці – гэта спосабы, сродкі, інструменты, якія павінны дапамагчы студэнту-юрысту, выкарыстоўваючы свае прававыя веды, удзельнічаць у яе вырашэнні.

Студэнт-юрыст навучаецца пад час першага этапу (навучальнага), атрымліваючы інфармацыю як пра саму праблему, так і пра спосабы яе вырашэння, а ў другім этапе праз непасрэднае ўдзел у вырашэнні канкрэтных выпадкаў ці праяўленняў дадзенай праблемы. У працэсе выкарыстання юрыдычнай клінікі як працэсу фармавання прававасвядомасці студэнтаў-юрыстаў істотную ролю адыгрывае спалучэнне тэарэтычнай і практычнай інфармацыі. Прычым, таксама як і ў навучальнай клініцы, інфармацыя, якая вывучаецца і засвойваецца, не можа быць змешчана ў межах нейкай адной прававой дысцыпліны. Для вырашэння любога пытання прававога характару ў юрыдычнай клініцы, студэнт вымушаны звяртацца да ўсяго прававога досведу, а не да канкрэтных ведаў канкрэтных прававых дысцыплін. Юрыдычная клініка адрозніваецца ад акадэмічных форм тым, што носіць не прадметацэнтрычны, а інтэгральны, міждысцыплінарны характар.

У працэсе прававога навучання студэнтаў-юрыстаў у юрыдычнай клініцы адначасова фармуюцца элементы ўсіх трох бакоў прававасвядомасці студэнта-юрыста. Прычым гэтыя элементы носяць не агульнатэарэтычны, а прафесійны і спецыяльна-прафесійны практычны характар.

Сутнасць клінікі можна апісаць, выходзячы з навучальнага ці з сацыяльнага кампанента.

Выходзячы з навучальнага кампанента, сутнасць клінікі заключаецца ў стварэнні студэнту-юрысту асаблівых умоў актыўнасці для яго самастойнай працы пад кантролем выкладчыка, накіраванай на ўсведамленне інструментарыя, пры дапамозе якога адбываецца мысленне, ацэнка і дзейнасць у прафесійнай прававой сферы, глыбокае разуменне раней атрыманых тэарэтычных і новых сканструяваных прававых ведаў і ўвязанне іх з практыкай, засваенне прафесійных і некаторых спецыяльна-прафесійных спосабаў дзейнасці, канструяванне прававых каштоўнасцей праз вырашэнне сацыяльных праблем грамадства, напрыклад, праз павышэнне прававой культуры асобнай сацыяльнай групы ці стварэнне магчымасцей роўнага доступу да правасуддзя незалежна ад сацыяльнага становішча.

Выходзячы з сацыяльнага кампанента, вырашэнне істотнай для грамадства праблемы шляхам канкрэтнай сацыяльна-прававой дзейнасці з асобнай сацыяльнай групай, ці асобамі, дзе студэнты-юрысты выкарыстоўваюць увесь комплекс тэарэтычных ведаў, атрыманых пад час навучання, і ў выніку засвойваюць практычныя спосабы дзейнасці, неабходныя ім у выкананні прафесійных абавязкаў.

Юрыдычная клініка – гэта форма асаблівага ўзаемадзеяння студэнтаў-юрыстаў і выкладчыка ў межах

прававога навучання праз практыку, дзе студэнт-юрыст засвойвае асаблівыя спосабы дзейнасці, звязаныя з выкананнем асобных прафесійных функцый і замацоўвае практычныя прававыя веды, набывае навыкі і прававыя каштоўнасці ў працэсе апасродкаванага кансультавання абранай сацыяльнай групы, ці асоб па вызначанаму колу прававых праблем, што накіравана на развіццё яго прафесійных навыкаў і здольнасцей, прававога мыслення, спосабаў ацэнкі, сацыяльнай актыўнасці.

Навучальная, юрыдычная клініка як інавацыйныя формы прававога навучання маюць свае адрозненні ад акадэмічных форм. Яны адрозніваюцца алгарытмам навучання, пабудаваным на аснове рэфлексіі досведу, міждысцыплінарным характарам, цеснай сувяззі спецыяльна-прафесійнай практыкі з тэорыяй, кантралюемасцю працэсу самастойнай падрыхтоўкі студэнта-юрыста і аказання сацыяльных паслугаў (прафесійнай практычнай дзейнасці), асаблівай камунікацыяй студэнта-юрыста і выкладчыка ў працэсе выкладання, вывучэння і засваення, а таксама ў працэсе практычнай дзейнасці.

Акадэмічныя формы абслугоўваюць прадметацэнтрычную сістэму прававога навучання, у сувязі з гэтым існуе небяспека фармавання элементаў прававасвядомасці студэнтаў-юрыстаў у межах асобных дысцыплін. Навучанне можа насіць мазаічны характар, што ў сваю чаргу стварае цяжкасці ў спалучэнні тэарэтычнага і практычнага прававога матэрыялу. Навучальная і юрыдычная клініка адрозніваюцца інтэгральным, міждысцыплінарным падыходам, адзінамагчымым для здзяйснення практычнай дзейнасці, дзе канструяванне зместу прававасвядомасці адбываецца праз атрыманне практычнага досведу і яго рэфлексіі.

Акадэмічныя формы навучання неабходна разглядаць у сукупнасці, як адзінства форм, якое ўключае лекцыі, семінарскія і практычныя заняткі, самастойную працу, практыку і г.д. Толькі гэтая сукупнасць дазваляе ўвязаць тэарэтычныя і практычныя задачы прававога навучання студэнтаў-юрыстаў. Навучальная і юрыдычная клініка з'яўляюцца самадастатковымі, больш складанымі і адразу ўключаюць у сябе два ўзаемзвязаныя кампаненты тэарэтычнай і практычнай дзейнасці.

Акадэмічныя формы прававога навучання, як правіла, не здольны забяспечыць неабходны кантроль за практычнай падрыхтоўкай студэнтаў-юрыстаў, як мінімум, па наступных прычынах. Практика адарвана ад працэсу прававога навучання, бо праходзіць не ў час прававога навучання непасрэдна, выкладчык не мае пастаяннага доступу да кантролю за працэсам самастойнага навучання і практычнага навучання. У клініцы практыка знітавана і пераплецена з працэсам прававога навучання, прычым пабудавана такім чынам, што студэнт вымушаны выкарыстоўваць увесь багаж тэарэтычных ведаў для вырашэння канкрэтных праблем. Існуе падзел на кіраўніка практыкі ад вытворчасці і кіраўніка практыкі ад установы. Адзін і той самы выкладчык здольны пастаянна кантраляваць студэнта-юрыста пад час рэалізацыі і навучальнага, і сацыяльнага кампанента на кожнай са стадыі. Студэнт-юрыст у час практыкі, як правіла, выконвае адну ці некалькі элементаў, часцей за ўсё дапаможных, прафесійных функцый; ён вымушаны самой формай выконваць значныя прафесійныя функцыі ці спосабы дзейнасці.

го-экономический инструмент, использование которого позволяет сделать завершенной систему образования для устойчивого развития. Данный компонент образования связывает воедино теорию и практику, позволяя учащимся всех уровней применить полученные знания в ходе повседневной деятельности в учебном заведении. Опыт школьных Местных повесток-21 за рубежом и некоторые примеры в Беларуси показали их результативность. С точки зрения «внешнего эффекта» работа по устойчивому развитию на базе школ, а также других образовательных и культурно-просветительных учреждений (таких, например, как библиотеки или дома культуры) может иметь и гораздо более широкое звучание. Речь идет о превращении таких учреждений в «центры устойчивого развития местных сообществ». Подобная практика имеется в зарубежных странах и начинает распространяться в Беларуси (примеры: Новополоцк, Ветка, Здитово).

Среди примеров опыта работы учреждений образования в области ОУР большой интерес на конференции вызвала деятельность гимназии №4 г. Витебска, о которой рассказал ее директор А.Н. Аглушевич (стр. 62–65 сборника). В 2011 году гимназия № 4 получила статус областного ресурсного центра комплексной поддержки образования в интересах устойчивого развития. Это стало официальным признанием высокого уровня работы, которую коллектив этого учреждения проводит с 1995 года, продвигая идеи устойчивого развития. Акценты в работе гимназии делаются на выработку видения будущего, стратегический подход в развитии, широкое социальное партнерство, ориентацию на принципы устойчивого развития во всех сферах деятельности гимназии. Так, к примеру, 70% ученической мебели, 90% оформления, 100% благоустройства и ремонта выполнены в гимназии силами учащихся, родителей и волонтеров при поддержке местных предприятий; при этом значительная часть материалов для этих работ — это повторно используемые ресурсы.

Поделились своим опытом и пионеры школьной работы в области устойчивого развития в Беларуси — представители средней школы №12 города Новополоцка Е.А. Киселева и Т.Ю. Суздалева (стр. 98–101). Эта школа работает в области устойчивого развития с 2002 года. В рамках их школьной Местной повестки-21 реализовано уже более 20 социально значимых проектов непосредственно в школе, микрорайоне, городе. В публикации подробно рассказано о проекте «ЭКО-С», реализованном средней школой № 12 совместно с общественной организацией «ЭКОС "Придвинье"» при поддержке гранта Фонда социального развития Всемирного Банка. Среди результатов этого проекта — создание Клуба «Устойчивое развитие», «УР-издательства». Среди многочисленных партнеров проекта — Координационный совет по устойчивому развитию и реализации городской Местной повестки-21 при Новополоцком городском исполнительном комитете, а также Городской Информационный центр по устойчивому развитию и экотуризму.

Сборник будет полезен научным работникам, педагогам и административным работникам системы высшего и среднего образования, представителям общественных организаций и сферы неформального образования, а также всем участникам движения за устойчивое развитие.

Познакомиться с изданием можно в Библиотеке по устойчивому развитию Республиканской научно-технической библиотеки (РНТБ): г. Минск, пр-т Победителей, 7, каб. 607. Тел. +375-17-2033480.

Олег Сивограков ■

Што тычыцца самастойнай працы студэнтаў-юрыстаў, якая з'яўляецца асноўнай у працэсе прававога навучання, то яна таксама адрозніваецца як мінімум тым, што выкладчык можа кантраляваць толькі вынікі самастойнай працы і ніколі працэс. У клініцы выкладчык пастаянна кантралюе не толькі вынікі, але і сам працэс самастойнай працы. У акадэмічных формах самастойная праца грунтуецца на актыўнасці студэнта, якая залежыць толькі ад вонкавых, амаль незалежных ад выкладчыка фактараў, на якія ён можа паўплываць толькі адносна. У клініцы актыўнасць вынікае з зацікаўленасці студэнта-юрыста ў апасродкаваным выкананні функцыі юрыста, з неабходнасці выкарыстання прафесійных прававых ведаў, навыкаў для вырашэння канкрэтных сацыяльных праблем грамадства.

Пры выкарыстанні акадэмічных форм існуе небяспека пабудовы аднабаковай камунікацыі, пры тым што ў клініцы яна, як правіла, шматбаковая пад час выкладання, вывучэння і засваення прававога матэрыялу.

Акрамя гэтага, сам працэс навучання акадэмічнымі формамі накіраваны на фармаванне прававых ведаў і элементарных навыкаў у межах аднаго прадмета, а клініка асноўны ўхіл робіць на навыкі і развіццё спосабаў дзейнасці, развіццё творчага патэнцыялу студэнта-юрыста, яго прававога мыслення, прававой аксеалогіі і сацыяльна-прававой дзейнасці.

Юрыдычныя клінікі можна назваць інавацыйнымі формамі прававога навучання, паколькі яны па-асабліваму ўдзельнічаюць у фармаванні прафесійнай правасвядомасці студэнтаў-юрыстаў і істотна адрозніваюцца ад акадэмічных форм прававога навучання.

Асноўнае адрозненне заключаецца ў тым, што разгледжаныя вышэй інавацыйныя формы накіраваны не толькі на перадачу нейкага аб'ёму новай прававой інфармацыі і яе захаванне ў правасвядомасці асобы. Грунтаванне працэсу пазнання на механізме пазнання прававой рэчаіснасці праз практыку і рэфлексію сваёй дзейнасці стварае ўмовы для фармавання апаратаў мыслення, ацэнкі і практычнай дзейнасці, на канструаванне зместу сацыяльна-прававой ідэалогіі, псіхалогіі і дзейнасці.

Акрамя гэтага інавацыйныя формы прававога навучання адрознівае спалучэнне тэорыі і практыкі праз кантралюемую самастойную працу студэнтаў-юрыстаў у працэсе фармавання прафесійнай правасвядомасці. Існуе арыентацыя на пераважнае фармаванне прававых практычных спосабаў дзейнасці, навыкаў і каштоўнасцей, падкрэсліваецца інтэгральны характар навучання (у адрозненне ад прадметацэнтрызму акадэмічных форм).

Працэс навучання ў клініках пабудаваны на аснове практычнага шляху пазнання прававой рэчаіснасці, выкарыстоўвае элементы прававога навучання і прававой прапаганды і накіраваны, у асноўным, на замацаванне і перавод тэарэтычных ведаў у практычную сферу, на фармаванне прававых навыкаў, спосабаў дзейнасці і каштоўнасцей. Юрыдычная клініка дазваляе спалучыць працэс прававога тэарэтычнага навучання з практычным навучаннем. Прычым гэтае спалучэнне дазваляе арганізаваць навучанне не проста ў межах аднаго прадмета, а на падставе міждысцыплінарных сувязей.